

Tizenkilencedik századi érzelmi lakoma

Az érzékek és az érzelmek poétikája
Darvasi László *Virágzabálók* című regényében

Darvasi László a *Virágzabálók* öt fejezetében egy-egy szereplő szemszögéből láttatja a történetet, amelynek középpontjában a személy mint az érzelmek és érzékek játékanak kitett szubjektum áll. A regény alakjait nem részletes leírások alapján ismerhetjük meg, hanem a különböző, gyakran határhelyzetekben előforduló érzelmi megnyilvánulásaik alapján. Ez a tény nem okoz hiányérzetet, éppen ellenkezőleg: a regényalakok alapos megismerését eredményezi. Az érzelmi megnyilvánulásaik révén megjelenített szereplők a szokásosnál szorosabb kapcsolatba kerülnek a befogadóval.

Az érzékeket és az érzelmeket nem választhatjuk teljesen külön, bár természetüknél fogva különböznek egymástól, hiszen az előbbi inkább a fizikai valóság, míg az utóbbi többnyire a pszichikum által meghatározott jelenség: „...az érzékszerveink ingerlésének jeleit, egy izgalmi impulzust tudatunk »nyelvére« fordítjuk le”.¹ Ez a fordítás pedig az érzéki úton tapasztaltak értelmezését jelenti. Plessner elmélete szerint a testi reakciók lelkiállapotok alapján történnek meg. Ezt továbbgondolva megállapítható, hogy viszont a testi reakciók, így az érzékek is, lelki, vagyis érzelmi megnyilvánulásokat eredményeznek. „Érezni annyit jelent, mint involválva lenni valamiben.”² Az involváltság alsó határáról, a képzeletbeli nulláról azonban nemcsak a cselekvés eredményezhet elmozdulást, hanem egy érzéki benyomás is. Az érzéki benyomások érzelmkiváltó hatásának legmarkánsabb megjelenéseként Proust *Az eltűnt idő nyomában* című regényét

¹ Helmuth Plessner: Az érzékek antropológiája. In: *Az esztétika vége – vagy se vége, se bossza?* Bacsó Béla szerk. Ikon Kiadó, Budapest, 1995. 238.

² Heller Ágnes: *Az érzelmek elmélete*. József Műhely Kiadó, Budapest, 2009. 21.

tartják számon az irodalomban. A Madeleine-sütemény ízének történetindító szerepe van, amelynek hatása a visszaemlékezés kiváltójaként meghatározza a regény teljes narrativitását.

A *Virágzabálókát* végigkísérik a Proustéhoz hasonló példák, ám az érzéki benyomások hatása sokkal szerteágazóbb a Madeleine-sütemény eseténél. Az illatok, szagok hatása visszatérő motívumként fordul elő a szubjektum érzelmi befolyásolásának eszközeként. Hamvas Béla az orrot a szem elé helyezi az érzékszervek sorában, mivel közvetlen kapcsolatba lép a tárggyal, hiszen „a dolgok páráját is beszívja”.³ Ez a fajta közvetlen kapcsolat a tárgyakhoz, helyekhez és a személyekhez való érzelmi viszonyulás példáján is megmutatkozik a *Virágzabálókban*.

„A mi városunk évszázadokon át szigetektől állt, s Felsővárost sem annyira az emberi szó vagy a szekerektől összeszabdalt utcák kapcsolták össze az alsóvárosi fuvarosok és halászok házaival, a szerbek, görögök és zsidók lakta Palánkkal vagy Rókussal, mint inkább a fű zenéje, a virágok vagy a rothadó avarral játszó szél illata, amely éppúgy mesélt a haldögökről, mint friss hajtásokról” (21). A fű zenéje és az illatok nem csupán a múltat idézik fel, hanem bennük van az egész város múltja és jelene. A rothadó avar és a haldögök büze elveszti természetes, visszataszító hatását, és az érzelmi kötődések által kiváltott metamorfózis nyomán felülkerekedik a kohéziós ereje. A szagok és illatok az érzelmi kötődések hálójában már nem pusztán kémiai megnyilvánulások, hanem magát Szegedet jelentik. A város szerves része a Tisza, amely a kenyéradója és a veszte is egyben. Pelsőczy Klára, a regény férfialakjait összekapcsoló nő is különös vonzalmat érez a folyó iránt: „A víz illatát szerette a leginkább. Mély és gazdag illat volt ez, úgy nyugtalanított, hogy bár bátorságot kínált, a titkait nem fedte fel. Békés rothadás, vad és törekvő élet, elfolyó szomorúsága a homokos partokba vackoló boldogság tudása éppúgy keveredett a víz illatával, mint a gyűlölet” (40). A folyó illata valóságos érzelmi lavinát generál, hiszen annak minden típusához, a taszító bűztől a kellemes illatokig, érzelmeket kiváltó élmények köthetőek. A jó-rossz, illatos-büdös párok többször előfordulnak a regény során mint az azonosítás eszközei, az arányok azonban esetenként változnak: „Magába szívta az emelkedő utcák és terek levegőjét, melyben fánkok, sóskiflik, kávék és hársvirágok illata keveredett a csatornák bűzével. Tudta, soha nem felejtí el ezt az illatot, visszatér még ide, s az diadalmas időszak lesz” (518). A példák alapján kitűnik, hogy a csatornabűz, vagyis a rossz nem visszataszító, nem elviselhetetlen, hanem a mindennapi élet szerves részeként van jelen, amivel együtt kell élni. A

regényben a rossznak, a bűznek sajátos fokozását tapasztaljuk: „Gyakran tért haza éjszaka, nehéz szagokat vont a házba...” (536). A „nehéz” szagok magukban hordozzák az éjszakai tivornyák és az alkohol által felfokozott lelkiismeret-furdalás súlyát.

A kellemetlen szagok érzelmekkel való párosítása Péter látomásai során is előfordul: „A templomban nem az ismerős dohos szag terjengett, más illat volt ez, mintha a valóságos élet rothadt volna a kőfalak, a hatalmas oszlopok és üvegablakok között, mintha egyszerre született és pusztult volna a világ. Péter a Tisza árterein érzett hasonló illatokat, meg olykor a bécsi kanálisok partjain, a balatoni mocsaragnál vagy a szétszakadó Duna partján. Vagy északon, a Sivatag virágának vidékén, ahol a Bodrog sistergett bele a Tiszába” (634). A dohos szag, a párhuzamos születés és pusztulás a megfelelési kényszertől és a folyamatos vívódástól terhes vallásosságra utal. A bűzt árasztó folyók pedig mind olyan vidékekhez köthetők, ahol Péter kétes szerelmi kapcsolatokat létesített.

Amikor Szép Imre a börtönből az egykori előkelő otthon helyett apró bérlakásba tér vissza, a múlt biztonságát az illatok jelentik számára. „De maradtak a szagok, az illatok, az utcákat belengő rothadás és a fű szaga, orgonák és rózsák illata, kertek végi vizek nehéz párolgása, a bőrgyár füstje, a Mars piac bűze, a város moraja, többtagú teste, az ő rövid életű virágainak otthona. [...] nyugalom fogta el, mert megértette, ahhoz a titkos világhoz is visszatérhetett, amelyhez szavakon túli láthatatlan erők kötötték, és talán nem vesztett el semmit” (233).

Ezek a verbális világon túli láthatatlan erők a már korábban is említett érzelmi kötődésekben érhetőek tetten. Az illatok hiánya nem csupán a fizikai, hanem az érzelmi ingerek hiányát is jelenti: „De jobb lett neki az ízekkel és illatokkal teli világban...” (292). Imre börtönbe zárásakor nemcsak az emberi kapcsolatok megvonása okozta az érzelemszegény környezetet, hanem az illatok, ízek megvonása is.

Ádám úgy érzi, tetteinek nincsenek következményei: ha megöl valakit, az nem bűn. Így vélekedik arról is, hogy testvére feleségébe szerelmes, ám az érzékek felébresztik benne a bűntudatot, nem hagyják nyugodni. „Mert mindvégig érzett valami kellemetlent. Hiába mosdott le tetőtől talpig, hiába öltött másik ruhát, tiszta inget, csatornaszaga maradt. Meglátta Klárát, és a csatornába esett, és nem tudta lemosni magáról a mocskot” (405). Amennyiben nem érezné magát bűnösnek, a csatornaszag nem idézne elő involváltságot, hidegen hagyná. Az érzelmi labilitás és a szagok kapcsolata többször megjelenik az egymással rivalizáló, egyazon nőbe szerelmes fivérek között: „Ádám lassan lépdelt fel a lépcsőn, tétovázott az ajtó előtt. Édes földillat terjengett a lakásban, mint azon a januári hajnalon, amikor

legutóbb itt járt. És valami lassan hűlő és lassan elfogyó, akaratos férfiszagot is érzett, ami néhány perce még uralt itt mindent, nyilván ez volt Péter oroszlánszaga” (468). A kellemes illatot, a szerelmet minden esetben a lelkiismeret taszító szaga követi. A kellemetlen íz és a lelkiismeret összekapcsolása rendszeresen visszatérő jelenség: „...vadul törölgette magát, köpködött, de a szájában ott maradt a világvégi doh utálatos íze. [...] Hiába az útközben megivott pálinka és a piacon vásárolt alma, a szájából nem sikerült kiűznie a rothadás ízét. Mintha temetői földet evett volna” (525). A „tilosban járás” szaggal, ízzel párosuló példáját támasztja alá a prostituáltak szolgáltatásainak igénybevétele is: „A tabáni szajhák olyanok, mint a dudva, ölükből savanyú szag párolog, nyáluk keserű, mint a kutyatej” (601).

Annak ellenére, hogy a rossz cselekedeteket nem követi számonkérés, a kellemetlen emlékek elfeledését lehetetlenné teszik az újra meg újra visszatérő ízek, vagyis a lelkiismeret-furdalás megnyilvánulásai. A lelkiismeret felébredése közvetlenül az azt kiváltó tette vonatkozik, és teljesen független attól, hogy ez a tett nyilvánosságra került vagy sem. Ennek ellenére a lelkiismeret-furdalás mértékére és ezzel együtt a megbánásra közvetlen hatással van az, hogy a kiváltó ok nyilvánosságra kerül-e. Ennek meghatározó ereje azonban nem primer, hanem szekunder tényező.⁴

Az érzékek és érzelmek kapcsolata inverzibilis: „...előkapta a fűszálat, megzizegtette, rányalt, végighúzta a borostáján, és máris zenélni kezdett. A katonák megbabonázva hallgatták, némelyek gyermekkorukra gondoltak, az otthonukra, asszonyokra, egy anyai kézre, soha vissza nem térő délutánokra, melyeknek tejszaga volt...” (425). Ebben az esetben az auditív hatás váltja ki az érzelmi megnyilvánulást, amely viszont a tej otthont jelentő illatát idézi fel. Ez az illat természetesen nem jelenik meg valóságosan, hiszen csupán az érzelmek játékának eredménye.

Az illatok nem csak érzelmi megnyilvánulásokat idézhetnek elő: „A doktor egy pillanatra megingott, nem volna szabad épp ezen a napon előállni az ajánlattal, ám a konyha felől érkező huzat olyan erős babillatot lengtetett az arcába, hogy másként döntött” (140). Az étel illata által előidézett éhségérzet felülbírálta az illemszabályt, mely szerint sabbátkor nem illik zsidó családhoz látogatni.

Az érzelmi effektus időintervalluma megegyezik az érzéki hatásával: „És a hatalmas alakja most eltűnt, csak az illat maradt utána, erős testszag lengett a szobákban, talán a gazdáját kereste, végül semmivé lett az is” (238). Ebben az esetben is megfigyelhető, hogy a narrátor tulajdonképpen antropomorfizálja a testszagot, vagyis emberi jellemvonásokkal ruházza

fel, egyenesen a szubjektummal azonosítja, hiszen valójában Imre az, aki a szag gazdáját, forrását keresi.

Az involváltságot kiváltó cselekedet ezekben az esetekben nem más, mint a lélegzés. Az életben maradáshoz szükséges reflexszerű cselekvés közben a megérezett szagok, illatok megszűnnek egyszerű érzéki benyomások lenni, és információhordozókká válnak, vagyis érzelmi változásokat generálnak.

Szembetűnő, hogy Darvasi nem különbözteti meg az illatokat és a szagokat, egymás szinonimáiként használja őket. Ez jogosnak tekinthető ebben az esetben, hiszen a regényben az érzelmek kiváltó szerepük kerül előtérbe.

Az illatoknál, szagoknál is közvetlenebb kapcsolatteremtésre képesek az ízek. A konkrét fizikai kapcsolat folytán az érzelmek kiváltó jelleg is intenzívebb.

„Anyánk méhében a köldökünkkel vagyunk a világhoz nőve. Amikor megszületünk, szájunkkal. [...] A száj, amit megkíván, magába veszi. És csak akkor tudom meg valamiről, hogy micsoda, ha megízleltem. A száj a közvetlen tapasztalat forrása.”⁵

A *Virágzabálók* esetében megkerülhetetlen a cím elemzése. Mikola Gyöngyi hívja fel a figyelmet, hogy Darvasinál már korábban is előfordult a virágzabálás metaforája: „Szájába vette / a virágzó akácot, termő birset, kőrist, / barna gesztenyét, hajló fűzt, / fehér nyírt / táncoló cédrust / a szájába vette őket, // s miután már egyetlen szó sem jött ki a torkán, / úgy érezte, / meghal.”⁶ Mikola Hamvashoz hasonlóan a világ megismerésének eszközeként értelmezi a zabálást: „A zabálásnak e motívumaiban a világ »megkóstolására«, megismerés útján történő bekebelezésére is ráismerhetünk, mint a tudásvágy ősi territóriumára.”⁷

Darvasi László egy interjúban azt nyilatkozta, hogy az evés kultikus cselekedet a szerelmi élethez, az imádkozáshoz és megfeszített gondolkodáshoz hasonlóan. Csak akkor lehet jót és jól enni, ha a lélek rendben van. Ez nem tér, idő vagy az adott étel függvénye, hanem kizárólag a mentális állapoté. Ez a megállapítás nemcsak a gasztronómiai értelemben vett evésre, hanem az átvitt értelemben vett virágzabálásra is vonatkozik. A regény érzelmi zabálásait is a különös szerelmi négyyszög okozta érzelmi állapotok határozzák meg.

⁵ Hamvas Béla: *A bor filozófiája*. 17.

⁶ Az első napon (Három nap mitológia). In: Darvasi László: *Horger Antal Párisban*. Holnap, Budapest, 1991

⁷ Mikola Gyöngyi: A szakadék szédülete. A tragikus identitás a Virágzabálókban. *Jelenkor*, 2010/5. 541.

A virágzabálás metaforája ugyan alapeleme a regénynek, ám előfordulásaiban semmiféle rendszer sem ismerhető fel. Ehelyett kohéziós erőként van jelen a regény meghatározó alakjai között ez a motívum, ugyanis mindegyikük „virágzabáló”. Az érzékek vizsgálatának szempontjából fontosabb szerepe van a likőrnek, amelynek fogyasztása ugyancsak visszatérő metafora, és mértéktelen fogyasztása már szinte a „zabálás” kategóriájába tartozik. Nem mellékes az sem, hogy ez a különleges ital virágból készült: „Jól van, dörmögte a férfi, és engedelmesen vonult, de még megkérdezte, tudja, milyen likőrt ivott? Diólikőrt, az asszony nyelve önkéntelenül az ajkára tévedt. Tulipánlikőrt, szólt Péter...” (264). A likőr sokkal intenzívebben hordozza magában a születés (magyal) és a halál (liliom) fogalmát, mint maga a virág. Az alapvetően édes likőr a szerelem megfelelője, erre utal Péter is a Klárától való búcsúzáskor: „Klára, Klára, ki hoz neked édes likőrt, ki emel fel, ha le akarod tépni az ágon maradt cseresznyefürtöt” (576). A szaglásnál megfigyelt illat-bűz, illetve a szerelem-lelkiismeret ellentétpárokat az édes-keserű képviseli a tiltott szerelmi együttléteknél: „Mély csend ölelte őket, nehéz és fojtogató. Jó volt a likőr íze, inkább keserű volt, mint édes” (469). A likőr nemcsak a Klárához való vonzalom jeleként fordul elő, hanem általánosságban a szexuális vonzerő megnyilvánulásaként: „...likőrszagú, nagyokat csukló cselédlányt húzott az árkádok alá” (519). Míg feltehetően az alkoholtól feszültségoldó hatást, az érzelmek felszabadítását várták, a keserű íz figyelmeztetésként jelent meg. Péter Zsófiával való viszonyánál is jelen van az alkohol. A nőnek szóló levél írása közben is előkerül a likőrösüveg, de a találkozást megelőző feszült perceket is meghatározzák az ízek: „Három szivart füstölt el a szálloda kávézójában, borral öblítette le a torkára gyült keserű ízt, majd felnézett, és megpillantotta Zsófiát...” (550).

A keserű íz nemcsak tiltott szerelmi együttlétek jele (amely magában hordozza a tiltott együttlétek izgalmát is), hanem általában a negatív előjelű érzéseké is. „Keserű íz gyült a szájába, halántékán ér lüktetett, keze ökölbe szorult” (186). Jellemzi a narrátor a cigányvajdában hirtelen felgyülemelő gyűlöletet.

A likőr mint az intimitás jelképe a családi összejövetelek elmaradhatatlan kelléke is. Az atyai beszélgetések sem múlhatnak alkoholfogyasztás nélkül. „Az apja semmit sem mondott, csak kitétte az örökösödési szerződés paksamétáját a konyhaasztalra, az üres likőrösüveg és egy teli pohár mellé” (539). A hosszadalmas beszélgetés során úgy fogyott el a likőr, mint az egymás iránt érzett szeretet. Az újabb üveg ital sem jelentett már megoldást, sőt mintegy megerősítette az elhidegülést. Az öröme ittak, de a likőr már nem keltette a boldogság érzését.

A leginkább tulipánból, de esetenként rózsából készült likőr a felsőbb társadalmi osztályhoz való tartozást is jelenti a regényben. A virágszirmokból készített nedű feltehetőleg igen drága. „Somnakaj tétován nyúlt utána, aztán megitta a likőrt. Finom volt ugye? Somnakaj bólintott. Kevés volt, ugye? Somnakaj újra bólintott. Hát ilyen lesz, bólintott Klára, és magára hagyta a lányt” (131). A cigánylány belekóstolhatott az urak italába, de Klára célja ezzel az volt, hogy még inkább éreztesse a két társadalmi réteg közötti különbséget. A finom likőr íze megerősítette a cigánylányban a hiányérzetet, hiszen ezáltal fizikailag is megtapasztalhatta a két társadalmi osztály közötti különbséget. Amíg nem tudta, milyen az ital, nem hiányzott neki, ám miután megkóstolta, kevésnek érezte. Klára mesterségesen ébresztette fel a vágyat Somnakajban a magasabb társadalmi osztályt jelképező likőr felkínálásával. Ez a jelenet a társadalmi státus fontosságát hangsúlyozza, miközben a regény egészét tekintve kiderül, hogy ettől teljesen független az emberi sors érzelmi befolyásoltsága.

A száj mint a megismerés alapvető eszköze az emberi kapcsolatok esetében jelenik meg a leghangsúlyosabban. „A *Virágzabálók* egyik leggyakoribb metaforája maga a zabálás, nemcsak a virágok megevését jelenti, hanem az élő húsba való belefalást is...”⁸ Ennek a legalapvetőbb megnyilvánulása a vérnek mint az életet hordozó testnedvnek a megízlelése. „A fiú ingujja alól vércsik bukott ki, a kézfejeére folyt, újra megrázta a karját. Klára valami meleget érzett a szájára csapódni, nyelve önkéntelenül az ajkára tévedt. Furcsa volt, jó volt” (83). Míg apróbb sérülések esetén ösztönszerűen lenyaljuk a kicsorduló vért, addig a másik egyén esetén a kibuggyanó testnedv taszítóan hat. Ellenkező esetben valamiféle intim viszony feltételezhető a két személy között. Ebben az esetben a furcsa, jó érzés a szerelemmel párosul. A kicsorduló vérnek kettős jelentése van, hiszen amellett, hogy az életet jelenti, a hiánya a halálhoz vezet. „Valamiféle sebet, sebesülést vagy alattomos horzsolást keresett a kicsin, honnan a vér a gyerek szájára szivároghatott, de mert sehogyan sem talált semmit, a saját, véres ujjait kezdte vizsgálni. Aztán a nyelvével megérintette a vércseppet. Olyan óvatosan tette, ahogyan az asztalra szóródott porcukrot vesszük magunkhoz. A nyelve hegyén bíborló csöppet szétkente az ajkain, az ínye húsán. Véres volt Klára szája, és a gyermek elhallgatott. Ádám meghalt! Klárának efelől a leghalványabb kétsége sem volt. Megérezte a vérben a halál üzenetét, holott, amikor először ízlelte, akkor az élet ízével találkozott” (109). Érzelmi kötődés híján a vér íze taszítóan hat, a szerelem

⁸ Mikola Gyöngyi: *A szakadék szédülete*. A tragikus identitás a *Virágzabálók*ban. 541.

viszont az állapotot a közömbösség képzeletbeli holtpontjáról a kellemes érzet irányába mozdítja el. Alapvetően tehát nem beszélhetnénk a vér és a halál asszociációs párosáról, hiszen a racionálisan elvárható módon a vér forrásának további kutatása foglalkoztatná Klárát. Az érzelmi telítettség azonban felülbírálja az ésszerű magatartást.

Egymás zabálását nemcsak a megismerés célja vezérli, hanem az érzelmi birtokbavétel megerősítése is. A másik iránt erős érzelmeket tápláló egyén az elhidegülést ellensúlyozandó igyekszik „megenni”, azaz teljesen magáévá tenni az érzéseit nem ugyanolyan intenzitással viszonzó partnert. „Közletről lihegett a hasára a férfi, a köldökét sütötte a lélegzete, és a boldogtalan, éhes száj mintha ette volna őt, szörcsögött, csámcsogott, a húsát falta, öklendezve zabálta a semmit, ami ő volt, amivé vált, mert nem volt már ő semmi itt, e börtönben, sem ott, ahonnan eljött, abban a városban, semmi, semmi. Csak egy kívánság volt” (154). Szerelmi és/vagy szexuális vonzalom esetén Klárában a vágy fokozását idézné elő ez a szituáció. Ebben az esetben viszont sem érzelmi vonzalom, sem pedig szexuális-drive nem tapasztalható Klára részéről. Ezért válik a szexuális együttlét pusztá zabálássá. A három férfi iránta érzett vonzalma érzelmileg teljesen kiüresítette. Megszűnt szubjektumként létezni, pusztá vággyá degradálódott. Eszközzé vált, miként a prostituáltak. „Ibolya... Ibolya, ismételtette szórakozottan a fiú. Hát virág vagy te is?! Nem félsz a hervadástól, mondd? Nem félsz attól, hogy megesznek?! Micsoda?! Hogy felzabálnak” (411). Ibolyánál mindhárom fivér megfordult, ami erősíti a Klára kapcsán említett kiüresedési folyamatot.

A másik felzabálása a kölcsönös vonzalom megerősítéseként is megjelenik. A szerelmi helyzetekben különös jelentőséggel bír a testi kontaktus e formája. A partner megharapása egyrészt a birtokbavételét jelenti, másrészt viszont a megismerését teszi lehetővé. „Nőről csak akkor szereztem tapasztalatot, ha megcsókoltam; csak akkor tettem valamit magamévá, ha megettem.”⁹ Ez a Hamvas-féle aspektus jelenik meg a *Virágzabálók*ban. A csók továbbfokozása, a harapás tulajdonképpen komplex formában szemlélteti ezt az elképzelést. A fizikai fájdalommal járó jelleg teljesen másodlagossá válik. „Nem tudom, hogy kell élni, suttogetta a lány, és érezte Ádám, hogy a cserepes, száraz szája szinte felsérti az ő száját. A lány zihálva harapdálta őt. Egyél belőle, suttogetta a fiú a cserepes, forró szájnak. Eszem belőle, suttogetta a kislány” (387).

Ádámmal kapcsolatban is előfordul a Klarával való együttlétnek során a zabálás motívuma. A szeretkezés hevességét a régóta visszafojtott vágy,

valamint a megismétlés lehetőségének bizonytalansága indokolja. „Szeretkeztek, ette a nő húsát, vért szívott belőle, az ölet harapdálta, ügyetlen mozdulatokkal hatolt bele, látta magát, elszégyellte magát, mire a nő föléje fordult, lovagolt rajta, aztán ráhajolt, a szájába vette, kiszívta belőle a magot” (470). A vér szívásának motívuma nemcsak fizikai értelemben jelenti a nő megsemmisítését, hanem a lelki kiüresítésre is vonatkozik. A nő a szerelmi és szexuális játékaiban következtében degradálódik a vágykioltó szerepkörébe. Ádám vad megnyilvánulása utalhatna arra, hogy kiváló szerető, viszont azáltal, hogy ügyetlenségére fény derül, nyilvánvalóvá válik, hogy a harapdálás célja a birtokbavétel, vagyis az, hogy Klára örökre az övé maradjon. Az, hogy a nő kiszívja belőle a magot pedig pontosan ennek az ellenkezőjére utal. Klára elzárkózik az együttlét folytatásától s annak következményeitől, a gyermek megfogásától. A regény során ugyan végig nyitva marad a kérdés, hogy Miklóska melyik Szép fivértől fogant, de a válasz keresése nem is foglalkoztatja az olvasót, hiszen a történet szempontjából nincs döntő jelentősége. Amennyiben mégis el szeretnénk döntetni ezt a kérdést, az egyetlen megoldás az, hogy a gyermek mindhárom férfié. Természetesen ez biológiai értelemben nem lehetséges, de a regényben az érzelmi szálak az elsődlegesek. Miklóska lényegében az érzelmi játékok megtestesülése.

A lelkiismeret-furdalás megszűntetéséért is megjelenik a zabálás: „Az utolsó találkán, szeretkezés közben lihegte el, hogy a férje mindig megleste őket, és amikor Imre távozott, magáévé tette őt. Kuncogott, mindig jöttek utánad, kisfiú! Imre tovább lökdöste a tágas, forró ölet, az asszony haját rágta zavarában” (273). A haj harapdálása egyfajta ösztönszerű ellenreakció. Az adott szituációban ez volt az egyetlen olyan cselekedet, amely elterelhette a gondolatait a zavarba ejtő emlékről. Így próbálta Imre el nem hangzottakká tenni, „megenni” a nemkívánatos mondatokat.

A zabálás motívumának legösszetettebb formája az anya-gyermek-apa érzelmi háromszögben jelenik meg: „Amikor Klára szoptatott, ő többnyire kiment a szobából, s azon mosolygott, mintha féltékeny lenne az akaratos kis szájra, amely az asszony bimbóján csámcsog. Klára ingerlékenysége nem múlt, kihívó lett, élesen kérdezett, és ritkán válaszolt. A gyermek abbahagyta az evést, Klára nem fedte el a mellét, tejcsőpp fehérlett a bimbóján. Nyersen Imre szemébe nevetett, megkóstolja-e. Szégyellte, hogy viszolyg az anyatejtől, pedig az asszony testének nem volt olyan kipárolgása, ami ne izgatta volna. Sokszor érezte Péter szagát is az asszony bőrén, és ez sem taszította. Klára még mindig őt figyelte, a melle szabadon, a bimbóján fehérlett az anyatej. Imre a fejét rázta, mire az asszony odament hozzá, s úgy harapott az arcába, olyan néma dühvel, hogy kiserkent, s las-

san a nyakára csorgott a vére” (272). A gyermek táplálkozása esetén nem érzelmi, hanem ösztönszerű cselekvésről van szó. A helyzet bonyolultságát az a tény jelzi, hogy Imre ennek ellenére féltékeny az asszony mellén csámcsogó gyermekre, viszolyog az anyatej megkóstolásától. Az anyatej a vérhez hasonlóan az életet jelentő nedv, viszont kizárólagosan a gyermeket illeti meg. Imre egyrészt féltékeny, másrészt viszont tiszteletben tartja, hogy a gyermek prioritást élvez. A három fivér és Klára alkotta szerelmi négyszögről nyújt képet az a tény, hogy míg a gyermeke szoptatása féltékenységet vált ki belőle, az, hogy az asszonyon Péter szagát érzi, hidegen hagyja. A példa utolsó szegmense Klára harapása. A hiú asszonyt, az anyai ösztönnel dacolva, sérti, hogy férjét taszítja a melléből kicsorduló tej. A látható, igen érzékeny helyre célzott harapás egyfajta elégtétel a részéről.

A még ártatlan Ádám és a kisszínésznő együttléte során is megjelenik a metaforikus harapás: „Nem gyilkos, csak szűz kisfiú! Ártatlan, mint egy tál friss gyümölcs! Ártatlan, ártatlan! Nekiesett a mellkasának, a fiú hátrazuhand. A lány foggal tépte a ruháját, a húsát harapta, a hajába kapaszkodott, ölet a tagjához dörzsölte, a fülébe nyaldosott” (414). A lány, akihez rendszeresen jártak a város polgárai az egyszerű munkásemberektől az előkelő férfiakig, a folyamatos megaláztatások után most a másik oldalra került. Eddig őt szennyezték be és rontották meg fizikai és érzelmi szempontból egyaránt. Az a tény, hogy Ádám ártatlan, olyan euforikus állapotba hozta, hogy hihetetlen intenzitással igyekezett „beszennyezni” a még tiszta lelket. A harapás következtében az esetnek nemcsak érzelmi, hanem fizikai nyoma is maradt.

A zabálás motívuma nem csak a szerelem, a szexualitás kapcsán fordul elő. Az idősödő cigányvajda, Gilagóg tekintélye egyre fogy, szó szerint a sajátjai falják fel: „Az ikrek nem kímélték Gilagógot, aki az apjuk és az anyjuk lett, ringatta és etette őket. Az ikrek harapták, falták a húsát, elrontották az álmait, megmérgezték a gondolatait. Ha bámult valamit, az ikrek kiettek a nézéséből a színeket” (220). A színek felfalása az élet szépségeinek a felfalása. Az emberi megvetés, a kítaszítoottság eredményezte érzelmi sérülések az érzékelésre is hatással vannak. A kiegyensúlyozott lelkiállapotban szépnek tetsző dolgok elveszítik esztétikai hatásukat, színtelenekké válnak. Az öregedéssel járó fokozatos fizikai megsemmisülés maga után vont a tábor iránta mutatott tiszteletének a csökkenését is. Mikola Gyöngyi felhívja figyelmet az Aranyfogú cigány Gilagóg szívét célzó harapásaira is: „Az Aranyfogú állkapcsa a mellkasába mélyedt, a fogak a szívgyödrét tépték, lassú, mély harapások voltak” (194). A sajátjai által ejtett harapások és a már fizikai fájdalommal váló érzelmi sértések elviselése egyértelműen csak a fennmaradás szükségességével magyarázhatók.

Az érzelmi indíttatásból történő zabálás egyik explicit példája a kivégzésére váró szerb katonáé. A férfi miután belátta, hogy családtagjainak felsorolása sem hatja meg a hóhérait, a halálra elkerülhetetlen, meglepő módon reagált: „Térdre ereszkedett, és arccal esett a földnek, beleharapott, mintha kenyér lenne, zabálta a fagyott földet, mely az övé volt, mert rajta nőtt fel, eltartotta, s amitől most elválasztja a halál” (435). Ebben az esetben a földhöz való ragaszkodás ugyanolyan mély, mint a személyek iránt érzett szeretet. Egyértelműen párhuzamba állítható az imént említett, személyek között megnyilvánuló zabálásokkal.

Az érzékek és az érzelmek viszonya a fájdalom kapcsán rajzolódik ki leginkább. Annak mértékét ugyanis főként a forrásához való érzelmi viszonyulás határozza meg. A regény során kirajzolódik, hogy az érzelmi sebek és az érzelmi fájdalom lényegesen komolyabb következményekkel járnak, mint a fizikai páriák.

„Hasonló a helyzet az örömmel, a fájdalommal, a kéjjel is – visszavezetésük bizonyos őket állítólag megalapozó elemi érzetekre teljesen önkényes és tetszés szerinti dolog.”¹⁰ A fájdalomnak ezt a tulajdonságát használja ki a narrátor, ugyanis ezzel a sokszínű érzettel érzelmi, kapcsolati és társadalmi kérdésekre ad választ.

A fájdalom végigkíséri a férfi-nő kapcsolatokat a regényben, de mind az előidézéséhez, mind pedig az elviseléséhez más-más érzelmi állapotok szükségesek.

„Klára lehunyta a szemét, olyan erővel kapaszkodott a pokróc gyűrődésébe, hogy megfájdultak az ujjai” (153). Ebben az esetben a fájdalom a legáltalánosabb formájában jelenik meg: rossz érzést kiváltó érzet. A hagyományos formától viszont mégis eltér, mivel a testi fájdalom jelei kommunikatívak. Nemcsak azt jelentik, hogy „keresd a megoldást!”, hanem azt is, hogy „segíts rajtam”. Expressziói általában jajgatásban vagy sírásban nyilvánulnak meg.¹¹ Ebben az esetben ez elmarad, Klára hallgat, nem kér segítséget. A felhevült szexuális együttlét során gyakori a fájdalom előidézésére alkalmas megnyilvánulás, de ilyenkor az egyén vagy nem érzi kellemetlennek, vagy pedig éppen ellenkezőleg, kellemes érzetet kelt benne a fájdalom. Ebben az esetben viszont nincs szó túlfűtött együttlétről: Klárát nem az érzelmei, a vágyai készítetik a szexuális együttlétre, hanem a házastársi kötelesség. A pokróc szorítása tehát a szorongásainak az eredménye, ami éppen ezért fizikai fájdalommal jár.

¹⁰ Helmuth Plessner: *Az érzékek antropológiája*. Az esztétika vége, vagy se vége, se hossza? 191.

¹¹ Heller Ágnes: *Az érzelmek elmélete*. 84.

„Péttert nem érte váratlanul a kezdeményezés, de a szenvedély vadsága meglepte, máris harapták és szívták a nyakát, körmök szántottak a háta húzába, mire ő hasonló odaadással igyekezett viszonzni az asszony indulatait” (514). Ebben az esetben szó sincs fájdalomról. Péter ugyan meglepődik, de ahelyett, hogy a húsból vágó karmok okozta fájdalommal foglalkozna, a szenvedélyre asszociál. Éppen ezért nem a fájdalom viszonzása fogalmazódik meg benne, hanem a heves indulatoké.

„Érezte a vére ízét, Klára körmétől felszakadhatott a szája. Klára ütötte, verte őt, a nyakán átmelegedett a kötés. [...] Tombolt Klára, és a szorítása nyomot hagyott a bőrén. Nem fáj ez sem, semmi nem fáj már tőle. Miközben kiabált, a nyálát is ráköpte, és ez Imrének jó volt, lehunyta a szemét. Milyen jó lenne, ha megharapná” (245). A nő mérhetetlen dühöt érez a férje iránt, aki a saját hibájából került börtönbe, majd amikor már megszokta a hiányát, hirtelen hazajött, és azt várja, hogy minden onnan folytatódjon, ahol abbamaradt. Imre teljesen jogosnak érzi a felháborodást, és mintegy elégtételként éli meg a fizikai számonkérést. Ez egyfajta vezeklés az elkövetett hibáiért. Az a nő veri, akinek ártott, ezért nem fájdalmat, hanem meglepedést érez. Sőt, szeretné, ha sokkal durvább lenne a számonkérés. Ezt ugyanis kevésnek érzi az elkövetett bűneihez képest.

Nem sokkal később ugyancsak a dühtől vezérelve Imre volt az, aki fájdalmat okozott: „És tépte róla a ruhát, lassan és durván, fájdalmat okozva, talán meg is sebezte a Klára testét, aztán az ágyra lökte. Meg akarom baszni, hajolt föléje, aztán egy pillanatra megakadt a mozdulata, bocsásson meg, suttogta, azt hiszem, ez most egyikünknek sem lesz jó” (247). A két eset közötti alapvető különbség, hogy másodszor Imre kéri számon a feleségén, hogy nem írta meg neki, hogy amíg börtönben volt, meghalt a kisfiuk. A szerelmét és a dühét akarja egyszerre kifejezni a szexuális aktus által. Az utolsó pillanatban azonban megtorpan, talán, mert sikerül legyőznie a hirtelen haragot, és átgondolnia a helyzetet.

Ádámot az észrevétlenség készíteti a durva szexuális aktusra. Tekintélyt akar kivívni magának, nyomot akar hagyni maga után, gyermeket akar nemzeni. „Ádám ugrott, újra megütötte, a halántékát találta az ökle. Olyan hangot adott, mint a falhoz csapott béka, a lány elterült az ágyon, karja a törzse alá csavarodott. Hasától a melle csontjáig vörös csík húzódtott. Ádám ránézett a nadrágja szíjára, a csat fémmelve hasította fel a bőrét. Mutatóujját végighúzta a vágás nyomán, széttolta a petyhüdt combokat. Tenyerét a szeméremdombra fektette, s ott tartotta, aztán ráfeküdt a lányra, és néhány rántás után beleengedte a magját. A lány többször jajdult, nem nyitotta ki a szemét” (414). Ádám durvaságát az váltotta ki, hogy még a prostituált is semmibe vette. Kinevette, amiért még ártatlan, s

gyermeknek nevezte. A fiút gyötörte, hogy élete úgy zajlik, hogy nem hagy nyomot maga után. Senki nem vett róla tudomást, még csak teher sem volt mások számára. A létezését szerette volna megerősíteni a gyermeknemzés által. A kisszínész nő partnernek bizonyul a cél eléréséhez. A durvaságra, az ütlegelésre mindössze néhány jajdulással reagál. Már hozzászokott a fájdalom fizikai és érzelmi formájához is.

Az észrevétlenség Pétert is gyötörte. Bár esetében ez nem annyira komplex probléma, mint Ádámnál. Csupán Klárára vonatkozik, viszont a fájdalom itt is megjelenik: „Igen, igen, rám sem nézett, észre sem vett!, morgott a férfi. És dühében nőni kezdett?, Klára szívből nevetett. És ekkora lettem, szívta tele levegővel hatalmas mellkasát Péter, hogy végre észrevegyen. Péter, jaj, ez fáj!, szisszent az asszony, mert megfogták a derekát. Könnybe lábadt a szeme, aztán zavartan nevetgélt, mert lépteket hallott kintről, úgy látszik, Imre megérkezett Pestről...” (72). Klára számára a szorítás fokozatosan válik fájdalmassá, ahogyan közeledik férje hazaérkezésének időpontja. Pedig együttléteiknek minden esetben velejárója volt a fájdalom: „Ha Péter érintette, annak nyoma maradt Klára testén, egy karcolás, sárga szegélyű foltok, harapásrózsák a combok párnáin, átvértett bőrfelület a csípőn” (71). Az ilyen mértékű felületi sérülések kétségtelenül fájdalommal járnak. Ezek a nyomok egyben az érzelmi sérüléseket, nyomokat is és a lelki fájdalmat is jelentik.

A fájdalom és kellemes érzés párosa éppúgy előfordul a regényben, mint a gyűlölet-szeretet társítása. „Zsófia mindig az eszméletvesztésig hevítette magát, igen, így volt, sokszor be kellett tapasztani az asszony száját, amikor közeledtek a végkifejlethez, ám ekkor neki, Péternek is olyan jó, olyan fájdalmasan édes volt az ölekezésük...” (570). A fájdalmasan jó ebben az esetben elsődlegesen a kellemes érzés fájdalomig, eszméletvesztésig való fokozását jelenti. Másodlagosan viszont utal a többszörösen tiltott együttlétre. A helyzetet tovább fokozza Zsófia leskelődő férje. A szituáció szépsége a megcsalt feleknek való fájdalom okozására is utal.

A fizikai és érzelmi fájdalom minden kapcsolatban megjelenik. A bíró és felesége kapcsolatában is. „Apja magasba emelt ököllel állt anyja mellett, aki lehajtotta a fejét, a vállát összehúzta, és nyugodtan várta az ütet. Ha félt, akkor sem mutatta. Néha azonban ő ütötte a bírót, szótlanul öklözte a férfi mellét és arcát, és Ádám látta, hogy az anyja ilyenkor fél” (369). A bíró számon kérő ütései a felesége titkos szerelmi életére vonatkoznak. Az ebből a viszonyból született gyermek nem hagyja feledésbe merülni a nő kettős életét. A nő ütései tulajdonképpen az érzelmi fájdalom fizikai megnyilvánulásai. A legkomolyabb fájdalmat ennek ellenére a gyermek Ádám éli át, akiről szülei tudomást sem vesznek, ugyanis saját fájdalmuk-

kal vannak elfoglalva. A félelem titkolása az ütések jogosságát erősíti. A nő alapvető emberi természetéből adódóan félt az ütésektől, viszont azoknak jogosságát nem kérdőjelezte meg. Amikor azonban ő ütötte a férjét, nem tudta elrejtteni a félelmét. Bár férje szeretőt tartott, aminek a ténye tulajdonképpen ugyanúgy igazolja akár a fizikai megtorlást is, mint ahogyan a férfi ütésekkel vett rajta elégtételt a házasságtörés miatt. A nő azonban míg a saját büntetését jogosnak tartja, a férfi számonkérésében már nem érzi magát kompetensnek.

Ádám esetében a fájdalom a létezés igazolásaként jelenik meg a regényben. Az a tény, hogy a szülei számára felesleges volt, és nem vettek róla tudomást, azt az emóciót keltette benne, hogy az egész világ előtt észrevétlen. Az érzelmi megsemmisülés, fizikai megsemmisülés képzetét idézte elő. Ennek az ellensúlyozását vélte a fájdalomban megtalálni: „Igazán nem sokat akart. Annyit akart, amennyi a többieknek is kijutott. Hiányozni akart. Fájni akart. Arra vágyott, hogy féljenek miatta, örüljenek neki, ha kell, haragudjanak rá, de amikor újra csak magára, erre az elveszett derengő lényre gondolt, hamar belátta, már ez is képtelenség” (395). A hangsúly itt a fájdalomon van. Nem a szülei fizikai közelségére vágyott, hanem arra, hogy érzelmileg megérintse őket az ő lény. Azt szerette volna, ha hiánya fájdalmat okoz nekik. Erre azonban nem látott reményt: „Nyomorult valóban. Egy igazi senki! Nem is él. És senkinek sem fog hiányozni, ha kihull az élet kosarából” (564). Nem csupán másnak akar fájdalmat okozni, a létezésének igazolását is irracionálisan a fájdalomban keresi. „A keze viszont lassan gyógyult, ezt jó jelnek tekintette. Nagyon sokáig fáj a válla és a csuklója, végül már aludni sem tudott. [...] A doktor sokáig nyomogatta és forgatta a sérült részeket, közben elégedetten dörmögött, mint akinek tetszik az effajta ficam, s Ádám csaknem elájult a fájdalomtól. Hát persze, hogy boldogság töltötte el! Levegőért kapkodott, a szeme könnybe lábadt, de arra gondolt, milyen jó, hogy így tud neki fájni valami. Őszre aztán elmúlt a fájdalom, és ő csalódott volt, mintha megfosztották volna valami személyes kincsétől, talán nem is kellett volna elmenni Schütz doktorhoz” (405). A fájdalom megszűnése számára tulajdonképpen újra az átvitt értelemben vett halált, vagyis a megsemmisülést jelentette. „A testi fájdalom nem kielégül, hanem megszűnik. A kielégülés mindig aktív élvezet (mint a jóllakás, ivás, nemi aktus, lepihenés stb.), ezzel szemben a megszűnés pusztán egy érzés nemléte, és mint ilyen, megkönnyebbülés. Ugyanez igaz a levegőéhség esetében is; ha a fulladozó – végre kijut a partra, akkor ez sem élvezet, hanem megkönnyebbülés.”¹² Ádámnál ennek az inverzéről

van szó. A fájdalom kielégülést jelent számára. A megszűnése esetében nem pusztán egy érzés nemlétét jelenti, nem okoz számára megkönnyeb-
bülést sem. Éppen ellenkezőleg: újra előidézi benne a bizonytalanságot
a létezését illetően. Leegyszerűsítve, a fájdalom számára élvezetet jelent,
hiszen létezését igazolja. Ádámnak a fájdalom maga az élet.

A fájdalom a forradalom kapcsán is előfordul. Schütz bácsi a fájdalom
két változatáról beszél: „Keservesen nyöszörgött az alsóvárosi patikus hő-
ködő fia, mire a doktor, még szelíden tartva a fiú arcát, elmagyarázta, két-
féle fájdalommal fog mindjárt megismerkedni, az egyik szörnyű lesz, de
gyors lefolyású, a másik lassú lesz, kibírhatatlan” (393). A másik szörnyű,
lassú lefolyású fájdalom Klára kihúzott foga kapcsán jelenik meg. „Aztán
egyszer Imre fülébe súgta, hogy még mindig fáj neki, és ő nem vitatja,
hogy a fog lyukas volt, de akkor sem az fájt, nem, a fájdalom vele maradt.
Hát erre a nem szűnő fájdalomra is gondolt Imre, ha a forradalomra gon-
dolt” (268). A narrátor látszólag feloldja a metaforát, nem bízza a befoga-
dóra a nem szűnő fájdalom értelmezését. Ennek ellenére a metafora mégis
némi magyarázatra szorul. A kihúzott fog inkább a forradalom győzelmé-
re vonatkozhat. A gyors lefolyású esemény a probléma megoldására utal,
ám az általa kiváltott eufória hamar elillan. A fájdalom nem szűnt meg,
és jelét sem mutatja az esetleges megszűnésnek. Ez inkább a szabadság-
harcra utal, amely a megoldás helyett egyre inkább a kilátástalanságba, a
rebellióba vezet.

A bosszú idejének taglalásakor még egyszer előfordul a forradalom
és szabadságharc kapcsán a fájdalom kérdésére. „Schütz doktor komoran
hozta a híreket, egyszer még az őrző Haynauhoz is hívták, akinek a
húsába belenőtt a lába ujjja körme. A táborszernagy visszautasította az ér-
zéstelenítőt, Schütz doktor szerint azért, hogy a műtétje alatt jobban tudja
gyalázni a magyarokat” (292). A fájdalmat ebben az esetben a személy tu-
datosan használja az érzelmi involváltság előidézéséhez. A fizikai fájdalom
fokozza a dühöt, azáltal, hogy a negatív érzetet tudatosan a magyarokhoz
társítja. Az érzetek és érzelmek összekapcsolása alapvetően nem irányított
folyamat, befolyásolására nincs lehetőség. Ez az eset viszont egy kiváló
ellenpéldája ennek.

A látással mint a befogadás legkomplexebbnek vélt módjával nem vé-
letlenül foglalkozok utoljára. A regény szereplői a lehető legkisebb mér-
tékben hagyatkoznak a szemükre. Életük az egyéb érzékszerveik és az
érzéseik függvényében zajlik. A látás háttérbe szorul az ábrázolások során.
A narrátor sokkal jobban szereti megtapintani, megízlelni, megszagol-
ni a dolgokat. Nem az adott tárgyat, személyt írja le, hanem az általuk
kiváltott érzést. A látás váltja ki a legkisebb határfokú érzelmi változást,

ugyanis nem biztosít fizikai kontaktust. „A szem az érzékszerveink között az absztrakt; azzal a tárggyal, amelyet lát, soha nem lép közvetlen kapcsolatba, és nem tud vele összenőni.”¹³ A szem mint a befogadás eszköze teljesen új szerepben jelenik meg a regényben. A szemünk soha nem nyújthat teljes képet a világról. „Azonos-e az, amit látok, azzal, amit szemügyre veszek? Szemügyre veszek egy hegyet, és tudom, hogy annak van valamilyen formája. De be kell látnom, hogy az a forma, amit látok, nem azonos a hegy formájával. A hegy formájának teljessége ugyanis nem az én számomra való.”¹⁴ Szajbély Mihály *A Virágzabálók és a Jókai-típusú 19. századi nagyregény* című tanulmányában felhívja rá a figyelmet, hogy soha nem láthatunk semmit a maga teljességében. Azonban a részleteket sem láthatjuk a maguk valóságában. Többször is utal rá a narrátor, hogy amit látunk, nem minden esetben a valóságot tükrözi. „Néha nem azt látjuk, ami látszik, mondta. Hanem mit látunk?, kérdezte ő. Más. Soha nem azt, amit szeretnénk, vont a vállát Salamon” (388). A látás tehát soha nem nyújthat reális képet, az érzelmek befolyásoltságától nem tud megszabadulni. A cigány mítoszok jelenítik meg ezt leginkább a regényben. „A lány sírt, és nyilván hitt magának, ahogy a cigányok gyakorta jobban hisznek az érzelmeiknek, mint az orruk előtt kiabáló világnak” (309). A cigányok mítoszokra és érzelmekre alapozott világa tulajdonképpen a regény történetének koncentrátuma. Az érzelmek által irányított sorsok megértését segíti a cigányok világának bemutatása. Míg a regény egyéb alakjainak életében ez a tény valamiféle titokzatos erőként van jelen, addig a cigányoknál konkrétan megfogalmazódik ez az érzelmeken alapuló világlátás. Ezt próbálja bemutatni Gilagóg az előadásában, ami érthető módon felháborodást vált ki a világot túlzottan is a racionalitásra építő közönség körében.

A látás jelentéktelenségét még a regény elején egyértelművé teszi a narrátor. „Hogy mondja, Schütz bácsi? Mit karattyol, már megint nem lát?! Vak, vak, de azért megint idáig botorkált az öreg!” (7) A kulcsszó a megint. Az öreg látása és vaksága rapszodikusán váltakozik. Semmilyen rendszeresség nem figyelhető meg ezzel kapcsolatban, viszont Schütz bácsi működését egyáltalán nem befolyásolja az időnkénti vakság. Tetteiben csupán egyszer korlátozza ez a furcsa jelenség. „Schütz bácsi állította, hogy csakis ő, Schütz bácsi tehet a szörnyűségről, miatta történt minden, mert egyik pillanatról a másikra megvakult, sötétség borult a szeme elé, elesett, beverte a fejét az asztalba, elvesztette az eszméletét...” (154) A látás hiánya

¹³ Hamvas Béla: *A bor filozófiája*. 17.

¹⁴ Szajbély Mihály: *A Virágzabálók és a Jókai-típusú 19. századi nagyregény*. *Jelenkor*, 2010/5. 566.

ebben az esetben is csak közvetve korlátozza, ugyanis ha nem veszi el az eszméletét, cselekedeteire nem lett volna hatással a hirtelen jött vakság.

Az érzelem- és érzékcentrikus világ a regény zárófejezetében teljeseedik ki. „Nagy talány, miképpen talál újra egymásra, immár »túl jón és rossz« ez a két ember: Imre és Klára, és a közös öngyilkosság, egymás végső fölzbálása egyúttal hogyan torkollik a mese folyamába, amely a Tiszához hasonlóan egyszerre élet és halál.”¹⁵ Klára és Imre nem tudják maguk mögött hagyni az érzelmi viharokat. Házasságuk működésképtelenné válik azáltal, hogy mindketten komoly érzelmeket táplálnak más személyek iránt is. A helyzet külön pikantériája, hogy Imre testvéreinek Klára iránt érzett szerelme viszonzásra talál. A férfi nem tudja kezelni a helyzetet, hiszen feleségéhez a szerelem, a fivéréihez pedig a testvéri szeretet köti. A nő pedig nem tudja kordában tartani érzelmeit. Az egyedüli megoldás az marad, ha elzárják magukat a világtól. Kizárják a sorsuk alakítóját, Schütz bácsit is: „A doktor egy ideig rikoltozva fenyegetőzött, rimázkodott és esküdözött, botjával verte az ajtót, a kilincset rángatta, hogy ilyesmit nem lehet, ilyesmit nem szabad tenni, ez örület, ez istenkísértés, csendőrt hív, katonákat hív, vagy papot, az egész Vatikánt rájuk szabadítja!” (673) A beszegezett ajtó mögött végre ketten maradnak az egymás iránt táplált érzelmeikkel: „S végül a szabályokat is feloldotta a fájdalom, az ölelések csontokat törtek, a szólásaikból harapások fakadtak, láthatatlan szirmok kergetőztek körülöttük, véreztek, véreztek” (673). A bonyodalmas érzelmi hatásoktól azonban nem tud végérvényesen megvédeni a beszegezett ajtó, ablak. Schütz bácsit sem tudják kizárni. Az öreg rikoltozása behallatszik a deszkákon keresztül is, nem lehet elmenekülni előle.

A Virágzabálók tehát egy olyan regény, amelyben a tér és az idő szerepe másodlagos. A fő cselekményformáló erő az érzékek és az érzelmek, vagyis a test és a szellem együtthatása, sodrása. A regény végén a narrátor ténylegesen is kizár minden külső tényezőt. A ház ajtóinak és ablakainak bedeszkázásával csak a két személyt és az érzelmeiket hagyja benn. Az érzelmi zabálás ugyanúgy folytatódik odabenn, mint korábban, majd végül fizikai megsemmisülésbe torkollik. A házat bezáró deszkákat bárhol és bármikor el lehetne távolítani, a történet végkimenetelén, azaz az érzékek és az érzelmek játékának eredményén, a teljes kiüresedésen nem változtatna.

¹⁵ Mikola Gyöngyi: *A szakadék szédülete*. A tragikus identitás a Virágzabálókban. 546.